

biztos tudatával, és reméli mindazt, amit a végtelen jóság számára megadhat.

Isten áldásainak legjobbika az a szív, amely részesül Isten jótéteményében, érzi kapcsolatát a világegyetemmel, a barátság kötelekeivel kapcsolódik a jóhoz, rokonszenvvel a szenvedőhöz és túlradó gyengédséggel a mindennapi élet szűk látóköréhez. Az a szív, amely hordozza végtelen sorsának öntudatát, s az örökkévalóságra mint örökségére tekint . . . Az ilyen szív az ember igazi boldogsága.

(Life, p. 243. — Élet)

Dr. HERMANN BINDER

MÁRK TÓL AZ EVANGÉLIUMOKIG

Németből fordította dr. Geréb Pál

Az őskeresztény irodalom története c. munkájában Philipp Vielhauer a kétforrás elméletéről szóló fejezetet a következő megállapítással zárja: „A szinoptikus forrástörténet nyilván már semmi újat nem tud felmutatni.“¹ A megújuló vitákban ismét csak régi kérdéseket vetnek fel, mint pl. W. F. Farmer Griesbach hipotézisét. A formatörténet keletkezése óta a forrásvizsgálat nagyon is háttérbe szorult. E tény ellenére — vagy éppen emiatt — indítatva érzem magam, hogy röviden bemutassam az evangéliumok áthagyományozására vonatkozó tanulmányaim néhány eredményét.

1

A kétforrás elmélet képviselői számára elfogadott tény, hogy Márkot mind Máté, mind Lukács felhasználta. Most csak azt kell eldönteni, hogy vajon mindkét evangélium előtt ugyanaz a Márk-szöveg volt-e. Abból, hogy a harmadik evangélista a „nagy lukácsi szünetben“, Lk 9, 17 és 9, 18 között kihagyja Márk 6, 45 — 8, 26-ig terjedő anyagát, arra következtettek, hogy Lukács a Márk-féle hagyomány egy korábbi stádiumához megy vissza, amely első lépés volt egy ős-Márk létezésének bizonyítása felé.

A Márk-szöveg kritikai elemzése mégis tévesnek mutatja ezt a feltevést. Ugyanis ha megkíséreljük Márk szövegében az egyes hagyományösszefüggések közé választóvonalat tenni, akkor látni fogjuk, hogy a „nagy lukácsi szünet“ vége egybeesik Márk 8, 26-tal, az ún. „tengeri történetek“ befejezésével. De ez sem mond többet, mert Márk 8, 27 a passiótörténetet kezdi el. Itt tehát egy olyan választóvonal van, amelyet Lukács evangéliumában nem tudott megkerülni. A „nagy lukácsi szünet“ kezdetének Márknál, a 6, 44—45-ben nem találunk hasonló választóvonalat a feltételezett hagyományösszefüggések között. Ha megfigyeljük továbbá, hogy a megnevezett „szünet“ előtt és után nyomokat lehet felmutatni Márk 6, 45 kv-ből (és pedig Lk 9, 10: Bethsaida bekapcsolása és

Lk 9, 18: a „Péter vallástétele“ perikópának Jézus imádkozása által megváltozott helyzetmeghatározása), akkor ez annak elfogadására készítet, hogy Márk 6, 45 — 8, 26-ig levő anyagában nem a téma kiszélesítéséről van szó, amelyet Lukács szerkesztése után és Máté szerkesztése előtt iktatott be, hanem arról, hogy itt a Márk szerkesztése szerinti evangélium rövidítést hajtott végre.

A rövidítés mellett szól, hogy a harmadik evangélium megkerüli a Jézus északi utazásáról szóló tudósítását. Ez nemcsak a Márk 7, 24 kv-ben olvasható Tiruszra és Szinodra lokalizált történetre vonatkozik, hanem a Péter vallástételére is Lk 9, 18 kv-ben, amely Lukács szerint nem Cézarea Filippiben hangzott el.

Ezenkívül megfigyelhető a harmadik evangélistának az a törekvése is, hogy elkerülje az ismétléseket. Viszont Márknál 6, 45 — 8, 26-ig több perikópa található, amelynek anyagát már a megelőző szövegek tárgyalták. Ezek a következők:

- 6, 45—56 (tenger) — 4, 35—41-ben
- 7, 1—23 (tisztulás) — 5, 1—43-ban
- 7, 24—33 (asszony) — 5, 24—34-ben
- 7, 31 (elindulás) — 6, 7-ben
- 8, 1—10 (étkezés) — 6, 32-ben

A Márk-szövegben végrehajtott rövidítéseket nehezen lehetne Lukács evangélistára visszavezetni, aki inkább bővített és hozzáadott. Egy másik szerkesztő kellett hogy megelőzze ezt.

Egy bizonyossá válik, ha megállapítjuk, hogy a Márk-forrást Lukács kétféle módon alkalmazza: egyrészt megalkotja evangéliuma keretét, másrészt toldalékokat vesz belőle a „nagy betoldás“ feltöltésére (Lk 9, 51—18, 14). Jellemző, hogy ezek a toldalékok éppen Mk 6, 45 — 8, 26-ból származnak, mégpedig: Lk 11, 37—41: Mk 7, 1—23; Lk 11, 14—29: Mk 8, 11—23; Lk 12, 1: Mk 8, 14—21: Lk 13—19 kv.: Mk 4, 30—32. Ha ezt az anyagot a Lukács szerkesztője toldotta be, amit biztosnak kell vennünk, akkor semmi esetre sem lehetett ő az, aki Márk 6, 45 — 8, 26-ot kihagyta. Ezt csak egy megelőző szerkesztő tehetné, aki Márkot mint vezérfonalat használta, erre vezethető vissza a „nagy Lukács-féle szünet“ is. Lukács második szerkesztője megállapította ezt a rövidítést, és betoldotta a Márk-anyag már említett darabjait. Igaz, hogy ezt nem a Márk megfogalmazása alapján, hanem — amint a szövegösszehasonlításból könnyű kimutatni — a Máté fogalmazása szerint vette. Ez azt jelenti: a Lukács szerkesztője számára a hozzáférhető rövidített Márk-szövegen kívül nem Márk állott rendelkezésére, hanem Máté, amennyiben ez a nem rövidített Márkot tartalmazza.

Különbséget kell tennünk tehát Lukács szerkesztője, valamint Márk átadója között, aki Márk szerkesztése után és Lukács szerkesztése előtt egy „közbenső evangéliumot“ írt. Ez előforrása volt a mi Lukácsunknak, de mégsem lehet azonosítani a B. H. Streeter által következtetett „Protolukács“-csal. Ez utóbbit mint a Q és a LS források kompilációját képzelik el, én azonban kifejezetten Márk egy utólagos átdolgozására szeretnék rámutatni, amelyet „Második Márknak — Deuteromarkus“-nak lehetne nevezni, tekintettel arra, hogy ez a közbenső evangélium nemcsak Lukács számára, hanem Máté számára is forrásul szolgált.

Ez utóbbi mellett szólanak az ún. „kisebb egyezések“, amelyből én 542-t számoltam meg. De ezekből a Márk-anyagban belüli Máté és Lukács

közötti megegyezésekből, amelyekben ugyanakkor Márktól eltérnek, alig bizonyítható Lukács Mátétól való irodalmi függés és ezek: Lk 11, 14—18; 29, 37—41; 12, 1 és 13, 19. Másrészt azt sem bizonyítják, hogy Máté Lukácsot felhasználta volna. Inkább annak a bizonyítékai, hogy a két evangélista a Márk-anyag kérdésében a Második Márk közbenső evangéliumától függ.

Ez a közbenső evangélium azonban nem volt csupán egy rövidített utóátdolgozása Márknak, hiszen más hagyományokat is felvettek ebbe. Mindenekelőtt a Jézus beszédeinek forrását (Q), amelyet Második Márk mint pótléket használt a Márk anyagból kihagyott darabok helyett, vagy másképpen kifejezve, Második Márk elhagyott egyes részeket Márktól, hogy a Q számára helyet adjon, azaz Második Márk kompilációt csinált Márkból és Q-ból. Most nem akarok itt kitérni arra a kérdésre, hogy vajon ez a közbenső evangélium nem tartalmazta-e az előtörténeteket is, Mátét és Lukácsot megelőző formában.

A közismert kétforrás elmélet szerint csak Máté és Lukács dolgozta fel a beszédforrást, mindkettő vagy közvetlenül és egymástól függetlenül használja azt, vagy pedig a Q különböző alakban állott rendelkezésükre, és ezt az indokolja, hogy a Q szövegek összehasonlító exegézisének egyszer a Máté-változatot, egyszer a Lukács-változatot kell elismerni a hitelesebb formáknak. A második Márk elméletből egy másik nézet következik:

a) A logiák ama része, amelyekben inkább az látszik valószínűnek, hogy a Lukács-féle fogalmazás a hitelesebb, második Márkból származik. Kézenfekvő elfogadni, hogy ezek azonosítása által döntő dolgokat tudhatunk meg a Q-perikópák eredeti sorrendjére nézve.

b) A Q-forrás másik része, amelyben a Máté-szöveg bizonyul eredetinek a harmadik evangélistával szemben, nem tartozott második Márkhoz, hanem a Lukács szerkesztője vette át Mátétól kiegészítésképpen, tehát a Máté külön anyagához tartozott. Itt kisebb betoldásokról van szó, de részben nagyobbakról is, amelyeket nem lehet figyelembe venni sem a második Márk tartalmának, sem a Q körvonalának megállapításánál. Ezek főleg a következő darabok: a kísértéstörténet kiszélesítése (Lk 4, 2—13 — Mt 4, 2—11); a kapernaumi százados története (Lk 7, 1—10 — Mt 8, 5—13); jaj a galileai városoknak (Lk 10, 13—16 — Mt 11, 15. 20—24); a jelkivánás (Lk 11, 29—32 — Mt 12, 28—42); jaj a farizeusoknak (Lk 11, 37 — 12, 1 — Mt 23); beszédek a kincsgyűjtésről (Lk 12, 33—34 — Mt 6, 19 kv.); beszédek az éberségről (Lk 12, 35—46 — Mt 25, 1—13; 24, 43—51); megbékélni az ellenséggel (Lk 12, 57—59 — Mt 5, 25 kv); a kovász példázata (Lk 13, 20 kv — Mt 13, 33); a szoros kapu hasonlata és az ítélet (Lk 13, 23—30 — Mt 7, 13 kv; 8, 11 kv; 19, 30; 25, 10—12); a jövendölés Jeruzsálem felől (Lk 13, 34 kv — Mt 23, 27—29); a tanítványság feltételei (Lk 14, 25—35 — Mt 5, 13; 10, 37 kv); a „Lukács szerinti apokalipszis“ (Lk 17, 27—37 — Mt 24, 20—42); vég-történeti jövendölés a tizenkettőről (Lk 22, 28—30 — Mt 19, 28).

Azt a véleményt, amelyet a hagyományos kétforrás elmélet képviselőinek többsége vitat, hogy a Q sorrendjét Lukács jobban megőrizte, mint Máté, fent lehet tartani, de ki kell egészíteni egy „második Márk-

elmélet"-tel. Az eredeti Q-forrás helyreállítása csak úgy sikerül, ha kihagyjuk azokat a kiegészítéseket, amelyeket Lukács szerkesztője Mátéból vett át. Ha ezt a kihagyást elvégezzük, akkor fennmarad — a Márk anyaghoz hasonlóan — második Márk amaz anyaga, mely meghatározza a Q-forrás körvonalait.

A Q eredeti szerkezetét Lukács szerkesztője mégis valamennyire megzavarta, nemcsak a hozzátoldás által, hanem egy lényeges átcsoportosítás által is: Máté sorrendjének a hatása alatt a Lukács szerkesztője előbbre helyezte a „Mezei prédikációt“ (Lk 6, 20—49). Feltűnő ugyanis, hogy ez a Márk 3, 18 szerint beiktatott beszéd ugyanazt a helyet foglalja el, mint Máténál a Hegyi beszéd (5—7), vagyis követi a tanítványok elhívását (Mt 4, 18—25 — Lk 6, 11—19), és így egy beiktató beszéd szerepét tölti be. A Mátétól való függőséget megerősíti a Mezei prédikációnak a Hegyi beszéddel megegyező kezdete (kik a boldogok?), ugyanígy a befejezés is (a házépítés példázata). Meg kell még ezenkívül jegeznünk, hogy az ún. „kis betoldás“ (Lk 6, 20 — 8, 3), amelyhez a Mezei prédikáció tartozik, Lukács-féle különdarabokat is tartalmaz, amelyeket az evangélista csatolt hozzá. Ez is amellet szól, hogy ő vezette itt a tollat. A Lk 6, 20—49-ben található anyag eredetileg máshol állott. Valószínűleg az Atya magasztalása és az üdvösség tanúinak boldog mondása után következett (Lk 10, 21—24), hiszen a Lk 6, 20 kv-ben található boldog mondások jól kapcsolódnak ide.

A Mezei prédikáció előbbrehelyezése elválasztotta a Lk 3, 7—9, 17 és 7, 18—35-ben található Keresztelőről szóló hagyományt, amely előzőleg egybetartozott és valószínűleg a Q-forrás kezdetét képezte.

A Keresztelőről szóló hagyomány a játszó gyermekek hasonlatával fejeződik be (Lk 7, 31—35), vagyis azzal a megállapítással, hogy vannak emberek, akik fogékonyságot mutatnak az üdvtörténet lépéseinek megértésére, és vannak mások, akikben semmi fogékonyság nincsen. Ez már átvezet az Isten küldöttének művéhez, akit követni kell, és aki mellett meg kell maradni (Lk 9, 57—62). Azoknak a feladatát, akik követik őt, Lk 10, 2—16 írja le. Ehhez kapcsolódik annak biztosítása, hogy az Isten követőinek tevékenysége által Isten jó és kegyelmes akarata érvényesül (Lk 10, 21—24 és 6, 20 kv), valamint konkrét utasítás a missziói feladat betöltéséhez (Lk 6, 27—45).

A házépítés példázatától kezdve (Lk 6, 47—49) már nem a missziói munka menetéről, hanem az eredményről van szó: a követők és akiket ők megnyernek, Jézus által (47a) bejutnak a sziklára épített, rendíthetetlen házba, vagyis az Isten oltalmába. Ezután kéri a tanítványok a helyes imádkozáshoz az útmutatást, hogy ezzel feltáruljon előttük Isten oltalma (Lk 11, 1). Erre a kérésre felel Jézus, amikor az övéit a Miatyánkra tanítja (Lk 11, 2—4).

A Miatyánkkal elérte a beszédforrás középpontját, és ez meghatározza a további fejtegetéseket, amelyek az egyes kérések magyarázatát képezik.

Az első* kérés: „Szenteltessék meg a te neved“, nem tulajdonképpeni kérés, hanem a megszólításhoz tartozik, amely ahhoz az Istenhez szól, aki a második kérés értelmében uralmát lehetővé akarja tenni az őt féltők felett. Világossá teszi ezt Lukács 11, 9—13 perikópája, amely nála — ellentétben Mátéval (7, 7—11) — nem marad tárgy nélküli, hanem a Lélek ajándékának említése által egyértelműen az Isten országára cé-

loz. A Miatyánk harmadik kérése „Legyen meg a te akaratod“, bár ezt sok szövegkritikus úgy tekinti mint Mátétól származót, mégis az imádság eredeti állagához tartozik, mivel erre alapos szövegkritikai indokok vannak: általa Istentől kérünk segítséget a mindenkori akaratati megnyilvánulástól való félelem ellen, amelyek az Isten akaratával szemben előtérbe nyomulnak. A félelemről szóló tanítás (Lk 12, 4—12), talán a „kicsiny nyáj“-ról szóló beszéd is (Lk 12, 32) az ehhez tartozó magyarázat: Isten, aki a látszólag még értéktelen teremtményeiről (verebek) sem fedlekzik meg, nem hagyja cserben azokat, akik engedelmeskednek az ő akaratának, akik tehát az ő uralma számára magasabb értéket képviselnek. A negyedik kérés a mindennapi kenyéréért Lk 12, 22—34 szerint azt jelenti, hogy minden gondunkat Istenre vethetjük. Ha ő eledelet ad a haszontalan madaraknak, és pompába öltözteti a múltó virágokat, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy gondja van a neki szolgáló emberre. (Lk 12, 4—12 és 12, 22—34 mind formailag, mind tartalmilag annyira összetartozónak látszik, hogy mindkét helyet a negyedik kérésre lehet vonatkoztatni. De ekkor a harmadik kérés mégis kimaradna Lukácsból.) Az a bizonyosság, hogy Isten segít a nyomorúságban levő életben, megerősítést nyer a Lk 14, 16—24-ben olvasható példázat által: Isten készíti övéi számára a tulajdonképpeni vendégséget és az erre szóló meghívást nem szabad elutasítani. Talán eredetileg ezt a példázatot Lk 12, 49—56-ban található mondások vezették be (szenvedések megjövedölése és az idők jelei). Az ötödik kérésre, mely bűneink megbocsátására vonatkozik, a felelet a Lk 14, 4—10-ben található példázatban van, amely az elveszett juhról és drakmáról szól. A Miatyánk hatodik kérését, amelynek tartalma a kísértés, Lk 17, 1—3 kv tanítás magyarázza. A józan megállapításnak, hogy a megbotránkoztató dolgokat nem lehet kiküszöbölni a világból, megfelel az intó figyelmeztetés, hogy magunk ne botránkoztatassunk meg másokat.

A Q befejezését a girákról szóló példázat képezi Lk 19, 11—27-ben, amely 16, 10 és 19, 10 keretében — 15, 4—10-hez és 17, 1—4-hez látszik kapcsolódni. Ha a példázat bevezetését és végét elhagyjuk mint Lukácstól való hozzátoldást, akkor világosabbá válik, hogy a példázat figyelmeztetés a tanítványoknak, miszerint az, aki az Isten munkáiba nyereséggel tévékenykedik, fontosabb megbizásra lesz méltó, míg az, aki hányag, elveszíti a megbízatást. — Ezzel elértük az eredeti Q-forrás végét.

A Mátéból vett kiegészítések elhagyása után abban a helyzetben vagyunk, hogy Lukács alapján helyreállítsuk nagy belső zártsággal egy irat eredeti körvonalait és terjedelmét. Így előttünk áll egy előevangélium nagyrészt eszkatológiátlan jelleggel. Ez nem előre megfogalmazott vélemény, hanem exegetikai és szövegkritikai fáradozás eredménye, és egyúttal utalás a keresztény hagyomány korábbi szakaszára. A Q-forrás az előhírnök fellépésével kezdődik, utána rögtön ráirányítja a figyelmet az Isten küldöttére és a követőire, beszél az oltalomról, amelyet a Jézus közösségében az imádság által érünk el, és így elvezet a Miatyánkhoz. Ehhez kapcsolódik ennek az imádságnak a tematikus kifejtése. Az irat azzal az ígérettel fejeződik be, amely szerint teljhatalmat nyernek azok, akik készek az Istenországában munkálkodni. Tamás evangéliuma érthetővé teszi, hogy ez az előevangélium miért nélkülözhetette a passió-történetet.

Tanulmányunkban mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy ezt az „Ös-Q-iratot“ Márkkal kompilálták. Két helyen iktatták be Márk anyagába: egyszer ott, ahol Márk a Keresztelő János fellépéséről tudósít, azután ott, ahol a beszédek hozza; Mk 9, 42 — 10, 12 az új beszédanyag kedvéért kimarad, hasonlóan a 6, 45 — 8, 26-ig található anyaghoz. Ebből egy közbenső evangélium keletkezett, a *Második Márk*, amely alapirata volt Máténak és Lukácsnak. Máté a közbenső evangéliumot úgy használta fel, mint Márkot is, hogy az anyagot a saját tervének megfelelően rendezte el, Lukács pedig úgy, hogy ő az anyagot nagy egészében (kivéve a Mezei prédikációt) érintetlenül hagyta, de kibővítette a Máté anyagával és a saját külön anyagával.

Hoz-e valami újat ez a tanulmány a forrástörténet részére, amelyet az Újszövetségi Tudományok Társaságának 33. kongresszusára, a Párizs mellett Chatenay-Malabryban (1978. júl. 24—28.) a Bo Reicke professzor által vezetett és a „Szinoptikus kérdéssel“ foglalkozó szemináriumi csoport számára írtam. A megbeszélések rendjén kitűnt, hogy Albert Fuchs prof. (Linz) doktori dolgozatában Márk egy elveszett, utólagos átdolgozását tétélezte fel, s ennek jelölésére a „Második Márk“ (Deutero Markus) megnevezést javasolta. Ő azonban itt csak a Márk „második kiadására“ gondolt. Még közelebb áll a „Második Márk“ elmélethez Jean Carmignac abbé, amikor utal egy héber nyelvű Márk és szintén héber nyelvű Q dokumentum közötti kompilációra; ez egy héberül írt közbenső evangélium, egy „elveszett evangélium“ (az átalakított Márk) lenne.³ Mások is hajlandók tehát a „Második Márk“ feltételezésére. Természetesen ez egyelőre csak munkahipotézis lehet. De így is segítséget nyújthat mind az egyes szövegek magyarázatában, mind a szinoptikus kérdés tanulmányozásában.

JEGYZETEK

¹ Ph. Vielhauer, *Geschichte der urchristlichen Literatur* (1975). 278.

² A. Fuchs, *Sprachliche Untersuchungen zu Matthäus und Lukas. Ein Beitrag zur Quellenkritik: Analecta biblica*, 49 (1971).

³ J. Carmignac, *Studies in the Hebrew Background of the Synoptic Gospels: Annual of the Swed. Theol. Inst.*, 7(1970).

KELEMEN LAJOS

A SZOVÁTI FALFESTMÉNYEK

Erdélyben az 1920-as években nem került napvilágra jelentősebb középkori falfestmény. Az utolsó, melynek híre a hírlapok útján az országot bejárta, a marosszentannai református templom falképe volt a XIV. századból. Ezt már mintegy tizenöt évvel ezelőtt hámozták ki a